

10. Малиновский А.А. Злоупотребление субъективным правом как юридический феномен : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / А.А. Малиновский. – М., 2009. – 52 с.
11. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве / А.В. Малько. – М., 2003. – 350 с.
12. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) : дис ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Є.О. Мічурін. – К., 2009. – 464 с.
13. Муранов А.И. Проблема «обхода закона» в материальном и коллизионном праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / А.И. Муранов. – М., 1999. – 28 с.
14. Полянський Т.Т. Зловживання правом: Загальнотеоретична характеристика : дис. ... канд. юрид. наук / Т.Т. Полянський. – Львів, 2011. – 181 с.
15. Радченко С.Д. Злоупотребление правом в гражданском праве России : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / С.Д. Радченко. – М., 2008. – 30 с.
16. Рогач О.Я. Поняття меж здійснення суб'єктивних прав в контексті дослідження категорії зловживання правом / О.Я. Рогач // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 786–791. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11rojdzp.pdf>.
17. Рясенцев В.А. Условия и юридические последствия отказа в защите гражданских прав (к ст. 5 Основ гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик) / В.А. Рясенцев // Советская юстиция. – 1962. – № 9. – С. 8
18. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М.О. Стефанчук. – К., 2006. – 23 с.
19. Хміль М.М. Принцип недопустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М.М. Хміль. – Х., 2005. – 18 с.
20. Цивільне право України : у 2 т. – К., 2003–. – Т. 1 : Загальна частина / за ред. Я.М. Шевченко. – К., 2003. – 453 с.
21. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства Юстиції, науковців, фахівців). Загальні положення / за ред. проф. І.В. Спасиво-Фатеевої. – Х. : ФОП А.А. Колісник, 2010. – 320 с.
22. Чепис О.І. Доступний інтерес як категорія цивільного права / О.І. Чепис // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 551–559. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09hoikcp.pdf>.

УДК 347.6

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ СІМЕЙНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

THE SYSTEMATIZATION OF FAMILY LAW PRINCIPLES IN UKRAINE

Менджул М.В.,

кандидат юридичних наук, доцент, виконуючий обов'язки завідувача кафедри міжнародного приватного права, правосуддя та адвокатури Ужгородського національного університету

У статті досліджено поняття та систему принципів сімейного права, проаналізовано різні наукові підходи до їх класифікації, запропоновано принципи сімейного права за критерієм їхньої нормативно-правової визначеності об'єднати в три групи (абсолютно визначені, відносно визначені та не визначені у законодавстві).

Ключові слова: принципи сімейного права, сімейні правовідносини, законодавство, систематизація.

В статье исследованы понятие и система принципов семейного права, проанализированы различные научные подходы к их классификации, предложено принципы семейного права по критерию их нормативно-правовой определенности объединить в три группы (абсолютно определенные, относительно определенные и не определенные в законодательстве).

Ключевые слова: принципы семейного права, семейные правоотношения, законодательство, систематизация.

In the article the concept and the system of the principles of family law were studied, various scientific approaches to their classification were analyzed, it was proposed to group the principles of family law by criteria of regulatory certainty into three categories (absolutely certain, relatively defined and not defined in the legislation).

Key words: principles of family law, family relationship, legislation, systematization.

Постановка проблеми. Принципи сімейного права визначають напрями правового регулювання сімейних відносин, є орієнтиром розвитку сімейного права, а також відображенням рівня культурного розвитку суспільства. Незважаючи на це, в українській юридичній науці не приділялося достатньо уваги проблемі систематизації загальних засад регулювання сімейних відносин.

Стан дослідження. Предметом ґрунтовних наукових досліджень часто були загальнотеоретичні положення про принципи права. Зокрема, природу та систему принципів права досліджували О.Л. Богініч [1], О.В. Зайчук [2], А.М. Колодій [3], С.П. Погребняк [4], О.Д. Тихомиров [5], О.О. Уварова [6] та ін. Принципи сімейного права комплексно досліджено в російській науці сімейного права Н.С. Шерстневою [7]. В Україні окремі аспекти проблеми класифікації принципів висвітлено в дослідженні

В.М. Чернеги [8] та О.А. Явор [9]. Проте проблема систематизації принципів сімейного права залишається відкритою з огляду на відсутність єдиних наукових критеріїв та динамічність розвитку сімейного права.

Саме тому **метою статті** є дослідження підходів до систематизації принципів сімейного права в Україні.

Виклад основного матеріалу. Принципи сімейного права як утілення панівних у суспільстві ідей про певні цінності відображаються в системі імперативних вимог, які характеризуються нормативністю та найвищою стабільністю, високим рівнем узагальнення й абстрагування, фундаментальністю та забезпечуються через систему матеріальних і процедурних гарантій.

У ХХ столітті радянські науковці виділяли та досліджували принципи рівності громадян в сімейних відносинах, свободи та добровільності укладення шлюбу, рівності

чоловіка та дружини, особистих і майнових прав, що виникають внаслідок укладення шлюбу, принципи охорони материнства і дитинства, здійснення батьківських прав виключно в інтересах дітей, одношлюбності (або моногамії), свободи розірвання шлюбу, визнання тільки світського шлюбу, аналізувати світовий захист прав та інтересів дітей [10, с. 15–16].

Сучасні науковці вважають, що до основних принципів сучасного сімейного права належать: державна охорона сім'ї, материнства, батьківства; рівність учасників сімейних відносин; неприпустимість державного або будь-якого іншого втручання в сімейне життя; пріоритет сімейного виховання; регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) між їх учасниками; пріоритет захисту прав та інтересів дітей і непрацездатних членів сім'ї; регулювання сімейних відносин на засадах справедливості, добросовісності та розумності відповідно до моральних засад суспільства; добровільність шлюбного союзу чоловіка та жінки; визнання шлюбу, укладеного тільки в державному органі реєстрації актів цивільного стану [11, с. 13–14].

Низка науковців до принципів сімейного права відносять такі: державна охорона сім'ї, материнства, батьківства; рівність учасників сімейних відносин; недопустимість державного чи будь-якого іншого втручання в сімейне життя; пріоритет сімейного виховання; регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) між їх учасниками; пріоритет захисту прав та інтересів дітей та непрацездатних членів сім'ї [12, с. 31–32].

На думку Р.М. Достдар, сімейне право побудоване на принципах автономії, добровільності, юридичної рівності, диспозитивності, загального дозволу, правового захисту приватного інтересу та ін. [13, с. 12].

Стаття 2 Сімейного кодексу Республіки Молдови встановлює, що принципами сімейного законодавства є: принцип захисту державою сім'ї та сімейних відносин, принцип визнання тільки світського шлюбу, а також принципи одношлюбності, добровільності шлюбного союзу чоловіка і жінки, рівноправності подружжя в сім'ї, надання взаємної моральної та матеріальної підтримки, зберігання подружньої вірності, пріоритету виховання дітей у сім'ї, прояви турботи щодо утримання, виховання неповнолітніх і непрацездатних членів сім'ї, захисту їх прав та інтересів, вирішення внутрішньосімейних проблем за взаємною згодою, неприпустимості довільного втручання кого-небудь у справи сім'ї, безперешкодного доступу до судового захисту прав та інтересів членів сім'ї.

У Словацькій республіці з 11 лютого 2005 р. діє Закон «Про сім'ю та про внесення змін і доповнень до деяких законів», згідно з яким принципами сімейного права є захист шлюбу, материнства і сім'ї державою; принцип моногамії, а також можливість реєструвати шлюб тільки чоловіком та жінкою; рівність чоловіка і дружини в правах і обов'язках; право дитини на всебічний розвиток; принцип солідарності (взаємної допомоги членів сім'ї один одному); гарантування батькам можливості виховувати своїх дітей відповідно до власних релігійних і філософських переконань; пріоритет прав та інтересів неповнолітніх; рівність громадянського та церковного шлюбу [14].

У сімейному праві азіатських країн на законодавчому рівні закріплюється також принцип планування дітонородження. Першими серед таких азіатських країн, якщо не брати до уваги Японію, яка розпочала політику зниження народжуваності ще на початку ХХ ст., були Шрі-Ланка та Сінгапур (друга половина 50-х рр. ХХ ст.), потім Республіка Корея, Тайвань і Філіпіни (перша половина 60-х рр. ХХ ст.), дещо пізніше Гонконг, Малайзія і Таїланд (друга половина 60-х рр. ХХ ст.), останніми – Індія, Індонезія та КНР (перша половина 70-х рр. ХХ ст.) [15].

На думку О.А. Явор, з позицією якої ми погоджуємось, за своїм найменуванням, змістом та нормативним закрі-

пленням принципи права не рівноцінні. Високим ступенем верховенства наділені, на думку науковця, загальносімейні принципи: принципи регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) між їх учасниками; принцип невтручання в сімейне життя; принцип приватності сімейного життя; принцип пріоритету сімейного виховання дітей; принцип регулювання сімейних відносин з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу; принципи юридичної рівності жінки та чоловіка у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї; принцип забезпечення здійснення прав дитини; принцип регулювання сімейних відносин на засадах справедливості, добросовісності та розумності відповідно до моральних засад суспільства. Вони мають вплив на формування принципів усередині інститутів, визначають їх зміст. Наприклад, Сімейний кодекс України визначає, що права та інтереси малолітніх і неповнолітніх дітей є пріоритетними; якщо дитина чи особа, дієздатність якої обмежена, не може самостійно здійснювати своє право, ці права здійснюють батьки, опікун або самі ці особи за допомогою батьків чи піклувальника (принцип надання неповнолітнім батькам допомоги у здійсненні батьківських прав і виконанні батьківських обов'язків) [9, с. 259].

Н.С. Шерстнева так само в системі принципів російського сімейного права виділила дві групи:

- 1) загальносімейні принципи;
- 2) принципи всередині інститутів.

До загальносімейних принципів вчена віднесла необхідність зміцнення сім'ї, побудову сімейних відносин на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомогу та відповідальність перед сім'єю усіх її членів, недопустимість свавільного втручання кого-небудь у справи сім'ї, забезпечення безперешкодного здійснення членами сім'ї своїх прав, можливість судового захисту цих прав.

Всередині інститутів Н.С. Шерстнева поділила принципи на три підгрупи. По-перше, пріоритетні: забезпечення пріоритетного захисту прав та інтересів неповнолітніх, сімейного виховання дітей, турботи про їх добробут. По-друге, взаємні: добровільність шлюбного союзу чоловіка та жінки; рівність прав подружжя в сім'ї; вирішення внутрішньосімейних питань за взаємною згодою; забезпечення прав та інтересів непрацездатних членів сім'ї. По-третє, ціннісні принципи: забезпечення якості життя, забезпечення безпеки життєдіяльності сім'ї, материнства, батьківства та дитинства [7, с. 12–13]. Обґрунтованим є поділ принципів сімейного права на загальносімейні та принципи всередині інститутів, але водночас важко диференціювати принципи на пріоритетні, взаємні та ціннісні.

В.М. Чернега поділяє принципи сімейного права за критерієм «спосіб вираження в нормах сімейного права» на:

- 1) ті принципи, що прямо виражені в нормах сімейного права (експліцитні);
- 2) ті принципи, що опосередковано виражені в нормах сімейного права – чи, інакше кажучи, виведені зі змісту норм сімейного права (імпліцитні).

До експліцитних принципів сімейного права науковець відносить: пріоритет сімейно-правової охорони прав та інтересів дитини; пріоритет сімейно-правової охорони прав та інтересів непрацездатних членів сім'ї; пріоритет сімейного виховання дитини; компромісне врегулювання сімейних правовідносин; можливість і допустимість правового регулювання сімейних відносин; недопустимість свавільного втручання у сімейне життя; недискримінація суб'єктів сімейних правовідносин; гендерний баланс у сімейних правовідносинах; справедливість; добросовісність; розумність; відповідність моральним засадам суспільства; забезпечення судового захисту суб'єктів сімейних відносин.

До імпліцитних принципів сімейного права належать матеріальна підтримка членів сім'ї, які потребують матеріальної допомоги; моногамія та контрарність; добро-

вільність укладення шлюбу; свобода розірвання шлюбу; визнання шлюбу, зареєстрованого в державному органі реєстрації актів цивільного стану [16, с. 46].

Крім того, Чернега В.М. класифікує принципи сімейного права за такими критеріями:

1) за джерелами, у яких виражені принципи сімейного права (у конституційних нормах; у нормах сімейного права; як у конституційних нормах, так і в нормах сімейного права);

2) за сферою їх дії (галузеві; підгалузеві; міжгалузеві; загальноправові).

Також науковець поділяє загальноправові принципи, які по-особливому виражаються у сімейному праві, на:

1) спеціально-юридичні;

2) морально-правові (справедливість; добросовісність; розумність; відповідність моральним засадам суспільства) [16, с. 49].

На нашу думку, принципи сімейного права за критерієм їх нормативно-правової визначеності можна поділити на три групи:

1) абсолютно визначені у законодавстві (до них можна віднести принципи державної охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства, створення умов для зміцнення сім'ї (ч. 3 ст. 51 Конституції України, ч. 1 ст. 5 Сімейного кодексу (далі – СК) України); рівності учасників сімейних відносин (ст. ст. 21, 24 Конституції України та ч. ч. 5, 6 ст. 7 СК України); обмеженого характеру правового регулювання сімейних відносин (ч. 3 ст. 7 СК України); гарантування права на таємницю особистого життя їх учасників, їх права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання в сімейне життя (ст. 32 Конституції України, ст. ст. 291, 301 Цивільного кодексу, ч. 5 ст. 5, ч. 4 ст. 7 СК України); регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) між їх учасниками (ч. 2 ст. 7 СК України); пріоритету урахування інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї (ч. 8 ст. 7 СК України); гарантування дитині можливості здійснення її прав (ч. 7 ст. 7 СК України); гарантування судового захисту прав кожному учаснику сімейних відносин (ч. 10 ст. 7 СК України); справедливості, добросовісності та розумності, регулювання відповідно до моральних засад суспільства (ч. 9 ст. 7 СК України); односторонності (ст. 25 СК України); добровільності шлюбу (ст. 24 СК України) і визнання тільки шлюбу між чолові-

ком і жінкою, зареєстрованого в органі державної реєстрації актів цивільного стану (ст. 21 СК України) та ін.);

2) відносно визначені у законодавстві (до них можна віднести принципи пріоритету сімейного виховання; свободи розірвання шлюбу під контролем держави; вирішення внутрішньосімейних питань за взаємною згодою учасників сімейних відносин; надання взаємної моральної та матеріальної підтримки учасниками сімейних відносин та ін.);

3) не визначені у законодавстві (до них можна віднести принципи тривалості існування сімейних відносин і, відповідно, окремих сімейних прав та обов'язків; зберігання подружньої вірності; гуманності; пропорційності; законних очікувань учасників сімейних відносин та ін.).

Висновки. Таким чином, принципи сімейного права – це обумовлені характером та змістом сімейних відносин ідеї про певні цінності, що відображають об'єктивні закономірності розвитку цих відносин, характеризуються імперативністю, універсальністю, найвищою стабільністю та загальнообов'язковістю, а також визначають соціальне призначення та зміст норм сімейного права і є основою для вдосконалення сімейного законодавства. Необхідно систематизувати принципи сімейного права та визначити їх в окремій статті СК України.

На нашу думку, принципи сімейного права за критерієм їх нормативно-правової визначеності можна поділити на три групи: абсолютно визначені (принципи державної охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства, рівності учасників сімейних відносин; обмеженого характеру правового регулювання сімейних відносин; регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) між їх учасниками; пріоритету урахування інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї; справедливості, добросовісності та розумності, регулювання відповідно до моральних засад суспільства тощо); відносно визначені (принципи пріоритету сімейного виховання, свободи розірвання шлюбу під контролем держави; вирішення внутрішньосімейних питань за взаємною згодою учасників сімейних відносин; надання взаємної моральної та матеріальної підтримки учасниками сімейних відносин та ін.); не визначені у законодавстві (принципи тривалості існування сімейних відносин і окремих сімейних прав та обов'язків; гуманності; пропорційності; законних очікувань учасників сімейних відносин та ін.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Богінч О.Л. Принципи права: окремі онтологічні, гносеологічні та аксіологічні проблеми / О.Л. Богінч // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 114–117.
- Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права / О.В. Зайчук // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 22–28.
- Колодій А.М. Принципи права України : [монографія] / А.М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
- Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістова характеристика) : [монографія] / С.П. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
- Тихомиров О.Д. Принципи права в компаративістському контексті / О.Д. Тихомиров // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 52–57.
- Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика : [монографія] / О.О. Уварова. – Харків : «Друкарня МАДРИД», 2012. – 196 с.
- Шерстнева Н.С. Принципы российского семейного права : автореф. дис. докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Н.С. Шерстнева. – М., 2007. – 59 с.
- Чернега В.М. Морально-правові принципи в сімейному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В.М. Чернега. – К., 2015. – 20 с.
- Явор О.А. Загальні засади регулювання сімейних відносин: традиційний та сучасний підходи / О.А. Явор // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 3 (25). – С. 258–261.
- Гонгало Б.М. Семейное право : [учебник] / Б.М. Гонгало, П.В. Крашенинников, Л.Ю. Михеева, О.А. Рузакова; под ред. П.В. Крашенинникова. – М. : Статут, 2008. – 302 с.
- Онiщенко О.В. Семейне право : [навч. посiб.] / О.В. Онiщенко. – К. : Видавництво Національного авіаційного університету «НАУ-друк», 2009. – 112 с.
- Баранова Л.М. Семейное право Украины : [підручник] / Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 288 с.
- Достдар Р.М. Рецепція принципів візантійської Еклоги сучасним сімейним та спадковим законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Р.М. Достдар. – О., 2005. – 20 с.
- Zakon z 19 januára 2005 o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-36>.
- Косарева И. А. Планирование деторождения – конституционный и отраслевой принцип современного семейного права Китая / И.А. Косарева // Международное публичное и частное право. – 2006. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.center-bereg.ru/d1348.html>.
- Чернега В.М. Принципи сімейного права України як об'єкти наукової класифікації / В.М. Чернега // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 2. – С. 45–50.